

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Туляков Вячеслав Олександрович

УДК 343.8

**ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

ОДЕСА – 2001

Дисертацію у рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор юридичних наук, професор **Багрий-Шахматов Леонід**
Васильович, професор кафедри кримінального права Одеської
національної юридичної академії

Офіційні опоненти:

Закалюк Анатолій Петрович, доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України, директор Київського
регіонального центру Академії правових наук України

Даньшин Іван Миколайович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України, професор
кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права
Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого

Навроцький В'ячеслав Олександрович, доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету ім. І. Франка

Провідна установа – Інститут держави і права ім. В.М.Корецького
Національної академії наук України, відділ проблем кримі-
нального права, кримінології та судоустрою, м. Київ

Захист відбудеться «14» листопада 2001 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «12» листопада 2001 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення суспільної та приватної безпеки є однією з основних задач держави. Для цих цілей за гроші платників податків міститься колосальний апарат системи кримінальної юстиції, органів соціального контролю. І якщо держава не взмозі захистити громадянина від злочинів, вона повинна нести відповідальність за заподіяний збиток. Подібне положення відбиває реальні очікування населення, зацікавленого в дієвому та ефективному захисті своїх конституційних прав та свобод.

Гуманізація політичної свідомості в Україні припускає реальний поворот системи кримінальної юстиції до проблеми потерпілих від злочинів. На жаль, необхідність перегляду основ вчення про злочинність, що виникла у зв'язку із крахом офіційної кримінологічної ідеології в СРСР, не дозволила українським кримінологам досить активно займатися розробкою теоретичних і прикладних проблем основ вчення про віктимність та її вияви. Жертва злочину залишилася відносно забутою фігурою в кримінологічній політиці нашої держави, так само як і в діяльності по індивідуальній профілактиці злочинів.

Слід зазначити, що юридична наука і соціологія девіантної поведінки неодноразово зверталися до проблеми потерпілого від злочину, його ролі в механізмі злочинної поведінки, до аналізу профілактичних аспектів віктимності. Визначенню основних прав і обов'язків потерпілого від злочину, характеристики активності потерпілого в кримінальному судочинстві присвячені роботи таких видатних учених як Альперт С.А., Александров С.О., Божьев В.П., Вандишев В.В., Дубрівний В.А., Ільїна Л.В., Касимов А.А., Кокорев Л.Д., Лазарева В.А., Потеружа І.І., Савінов В.Н., Савицький В.М., Шличіте З.А., Юрченко В.Е., Яні П.Є. Проблеми характеристики і значення поведінки потерпілого в кримінально-правових дослідженнях розглядалися Батюковою В.Є., Борисовим В.І., Дагелем П.С., Джужею О.М., Карпецом І.І., Квашісом В.Є., Кузнецовою Н.Ф., Ранецкою А.А., Рустамбаєвим М.Х., Сабітовим Р.А., Мальцевим В.В., Уссом А.В., Якобовим А.С., та іншими фахівцями в області теорії кримінального права та кримінології. Вивченню особливостей впливу поведінки потерпілого на криміногенну ситуацію і механізм злочинів, визначенню теоретичних і прикладних проблем віктимологічних досліджень, були присвячені роботи Алексеева А.І., Антоняна Ю.М., Ареф'єва А.Ю., Бліндера Б.А., Вандишева В.В., Гаухмана Л.Д., Гілінського Я.І., Дагеля П.С., Данишина І.М., Долгової А.І., Закалюка А.П., Коновалова В.П., Коржанського М.І., Мойсеева Є.М., Міхєєва Р.І., Михайлова А.І., Мінської В.С., Кузнецової Н.Ф., Ліхолоба В.Г., Соболевої С.В., Скурту І.Г., Тартаковського А.Д., Полубинського В.І., Рибальської В.Я., Рівмана Д.В., Устінова В.С., Франка Л.В., та інших дослідників.

Виділені проблеми, як правило, вирішувалися в рамках кримінальної віктимології як вчення про жертву злочину, що розглядається як окремий науковий напрямок, або спеціальна кримінологічна теорія. Разом з тим, ступінь наукової розробленості проблем кримінальної віктимології у вітчизняній науці не можна охарактеризувати однозначно. Незважаючи на відносно велику кількість емпіричних

досліджень, проблема розробки теоретичних основ кримінальної віктимології в рамках загальної теорії віктимології, що виступає єдиним вченням про жертви соціально-небезпечних проявів (жертви катастроф, злочинів, деліктів, ексogenous і ендogenous інцидентів), далеко не вичерпана. Це стосується як визначення світоглядних, соціально-філософських аспектів формування загальної теорії віктимології, так і проблем поняття, змісту і значення предмета кримінальної віктимології, аналізу її основних понять та постулатів, вивчення змісту і сутності процесів віктимізації і віктимності в специфічних політико-правових умовах України.

Тому завдання полягає в поглибленні і подальшому розвитку основ теорії кримінальної віктимології, у формуванні системи наукових знань про жертву злочину з метою оптимізації соціального контролю над злочинністю і приведення українського національного законодавства у відповідність із міжнародно-правовими стандартами в області захисту прав жертв злочинів.

Таким чином, актуальність дослідження соціально-правових основ вчення про жертву злочину обумовлена: необхідністю гуманізації діяльності по соціальному контролю над злочинністю, підвищенням її ефективності; осмисленням процесу формування кримінальної віктимології як приватної (спеціальної) теорії в рамках загальної теорії віктимології; необхідністю розробки теоретичних проблем вітчизняної кримінальної віктимології в руслі сучасних досягнень соціології девіантної поведінки; необхідністю теоретичного обґрунтування пропозицій по становленню віктимологічного законодавства України з урахуванням змін у світовій практиці соціального контролю над злочинністю та порівняльного аналізу віктимологічного законодавства розвинутих країн; прагненням до розробки теоретично вивірених рекомендацій з обмеження віктимної активності жертв злочинів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження базується на основних положеннях Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р., N 1376/2000. Тема дисертації є частиною загальної програми наукових досліджень "Проблеми розвитку держави і права України в умовах ринкових відносин", що виконується Одеською національною юридичною академією. Дослідження проблем розробки основ віктимологічної теорії виконувалося також у зв'язку з виконанням завдань програми "Проект спільного українсько-американського наукового партнерства" між Академією правових наук України та Національним Інститутом юстиції Міністерства юстиції США.

Мета і задачі дослідження - системна розробка концептуальних основ кримінальної віктимології як приватної віктимологічної теорії; визначення і створення моделі соціально-правової бази поведінки з жертвами злочинів.

Досягненню поставленої мети сприяло виконання наступних завдань:

- порівняльний аналіз сучасного стану віктимології в системі соціальних знань;
- дослідження філософсько-методологічних основ формування і розвитку теорії віктимології в історико-правовому континуумі і визначення з цих позицій як

поняття і сутності загальної теорії віктимології, так і поняття, і предмета кримінальної віктимології;

- системний аналіз існуючого понятійного апарата загальної теорії віктимології;
- визначення основних конститутивних понять та аксіом кримінальної віктимології;
- проведення кримінологічного порівняльного аналізу віктимізації і віктимності в Україні й інших країнах, виявлення особливостей і закономірностей розподілу віктимізації в Україні;
- здійснення системно-правового аналізу основ соціального контролю й організації справедливого поводження з жертвами злочинів;
- розробка моделі правової бази віктимологічної профілактики злочинів в Україні;
- визначення основних напрямків стратегії індивідуальної віктимологічної профілактики злочинів.

Об'єктом дослідження є світоглядні, соціально-правові і практичні основи вчення про жертву злочину як приватної віктимологічної теорії.

Предмет дослідження - теоретико-методологічні основи формування кримінальної віктимології в Україні, порівняльний аналіз теорії світової віктимології, віктимологічного законодавства розвинутих країн і профілактичних нормативних актів ООН, особливості віктимізації і віктимності в Україні, система поводження з жертвами злочинів і віктимологічна профілактика злочинів.

Методологічною основою дослідження з'явилися соціологія девіантної поведінки, заснована на загальносоціологічному діалектичному методі пізнання соціальних явищ у розвитку, філософська теорія діяльності, теорія синергетики, системотехнічна теорія конфлікту, загальна теорія кримінології, теорія правовідносин, теорія правотворчості. У роботі при аналізі структури та суттєвих характеристик віктимності та віктимізації використовувалися такі загальнонаукові методи дослідження як діалектичний, системно-структурний, історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний та ін. Найбільш широко в роботі застосовувалися методи системного і порівняльного аналізу соціальної форми для вивчення наукових основ вчення про жертву злочину. Емпіричну базу дослідження складають матеріали першого масового дослідження віктимізації в Україні, здійсненого в 1994-1995 роках під керівництвом автора студентами і співробітниками юридичного інституту Одеського держуніверситету. Автор на підставі аналізу й обробки 4000 анкет, розроблених згідно стандартів Світового суспільства віктимології, представив репрезентативний зріз віктимізації населення в Південному регіоні України. У роботі використані також матеріали кримінологічних опитувань населення та результати вибіркового аналізу кримінальних справ, що проводилися автором і з його участю в 1986-2000 р.р., дані кримінальної та судової статистики, інформаційні бази даних Комісії ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, методичні розробки Національного інституту юстиції США, Відділу жертв злочинів Міністерства юстиції США, Європейського інституту ООН з попередження злочинів і контролю

за правопорушниками (Фінляндія), Міжнародного інституту соціології права (Іспанія), Світового суспільства віктимології (Нідерланди).

Наукова повизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній літературі сформульовані наукові основи сучасних загальної теорії віктимології та теорії кримінальної віктимології, проаналізовані стан і структура віктимності і віктимізації, обґрунтовані наукові і формально-правові передумови організації поведження з жертвами злочинів.

У дисертації сформульовані наукові положення, сукупність яких можна розглядати як новий перспективний напрямок соціально-правових досліджень, що забезпечує перспективи підвищення ефективності соціального контролю над злочинністю.

У підсумках висувається й влаштовується нова концептуальна ідея про те, що діада “злочинність - кримінальна віктимність” являє собою самоорганізовану надсистему, у якій зазначені відкриті гомеостатичні системи, обмінюються одна з одною речовиною, інформацією та енергією на речовинному, енергетичному і інформативно-регулятивному рівнях. У рамках традиційних інститутів кримінології таке розуміння буде означати необхідність аналізу і стимулювання соціально-активної поведінки потенційних потерпілих від злочину, організації справедливого поведження з жертвами злочинів як способу зміни системних взаємозв'язків і організації більш ефективного контролю над злочинністю.

У дисертації улаштовується ряд нових у теоретичному плані і важливих для юридичної практики положень і висновків, що можуть бути зведені до наступного:

1) вперше в літературі проаналізовані соціально-філософські, світоглядні основи формування загальної теорії віктимології і кримінальної віктимології як приватної теорії;

2) проведено структурно-функціональний аналіз злочинності і віктимності як взаємозалежних соціальних процесів, що реалізуються у відносно масовій сукупності актів девіантної активності;

3) здійснено науковий аналіз розвитку теорії кримінальної віктимології у світовій і вітчизняній кримінології;

4) сформульовані найбільш загальні властивості і характеристики віктимності як відхилення від норм безпечної поведінки, і на цій основі визначені основні форми її прояву і функціонування;

5) встановлені основні закономірності взаємодії злочинності і віктимності в умовах розвитку України;

6) описані особливості прояву, закономірності і наслідки віктимізації в сучасному світоустрою;

7) здійснено порівняльний аналіз віктимологічних документів і матеріалів ООН, у тому числі розробленого експертами Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя ООН посібника по організації допомоги жертвам злочинів, у створенні якого брав участь автор дійсної роботи;

8) запропонована програма обмеження віктимізації в ланках загальної системи профілактики злочинів.

9) розроблено концепцію структури віктимологічного законодавства України;

10) сформульовані наукові положення попередження злочинності через обмеження віктимізації і зміну соціально-правової активності громадян;

11) запропоновано проєкт Державної концепції допомоги жертвам злочинів і структура Закону про охорону прав жертв злочинів;

12) сформульовано загальну концепцію стратегії безпечної поведінки.

Практична значення одержаних результатів полягає в тому, що в роботі:

- визначені концептуальні основи кримінальної віктимології в Україні, які можуть служити відправним моментом у подальших дослідженнях проблем кримінальної віктимології і кримінології в Україні;

- створені передумови розвитку віктимологічного законодавства, у силу чого, положення, що містяться в роботі, можуть використовуватися при удосконалюванні проєктів нормативних актів, присвячених профілактиці злочинів;

- розроблені рекомендації можуть застосовуватися при створенні модельного віктимологічного законодавства країн СНД, міжнародно-правових актів формувань ООН, що спеціалізуються в області здійснення соціального контролю над злочинністю;

- результати досліджень можна використовувати при підготовці навчальних курсів, практичних посібників, при удосконалюванні навчального й навчально-методичного матеріалу і навчального процесу в курсах кримінології та кримінального права.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались на міжнародних, республіканських і міжвузівських наукових конференціях і теоретичних семінарах, зокрема: на конференції Міжнародного суспільства соціального захисту (Будапешт, 1988), на Європейській міжрегіональній нараді по підготовці VIII Конгресу ООН з попередження злочинності і контролю за правопорушниками (Хельсінкі, 1989); на засіданнях Міжнародного симпозіуму з віктимології (Оньєте, 1991); на XI Міжнародному конгресі з кримінології Міжнародного кримінологічного суспільства (Будапешт 1994 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції з проблем кодифікації кримінального законодавства (Харків, 1994), на Міжнародному семінарі Кримінологічної асоціації "За чесний бізнес" (Москва, 1994); на Міжнародній українсько-німецькій конференції "Проблеми боротьби з економічною злочинністю" (Одеса, 1994), на Міжнародному кримінологічному конгресі "Нове кримінологічне мислення" (Відень, 1995), на засіданнях 1 і 2 Міжнародних Причорноморських соціально-девіантологічних симпозіумів (Кишинів, Одеса 1995, 1996), на засіданнях робочої групи експертів ООН по підготовці науково-практичного посібника по застосуванню Декларації Основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою (Галса, 1996), на щорічних науково-практичних конференціях вчених Одеського держуніверситету (1987-1996), на щорічних наукових конференціях викладачів Одеської національної юридичної академії (1997-2000), на Другому міжнародному семінарі з питань практичного використання Європейських конвенцій у сфері кримінального права (Одеса, Рада Європи, 1999), на Четвертій міжнародній конференції: "Боротьба з контрабандою: проблеми і шляхи її рішення" (Одеса, 1999), на Наукових читаннях, присвячених 85-річчю В.П.Колмакова

(Одеса, 1999), на засіданнях Круглого столу, присвячених 50-річчю прийняття Загальної декларації прав людини (Одеса, 1999), на засіданнях міжнародного семінару Американської асоціації юристів – "Роль юриста в сучасному суспільстві" (Одеса, 1999); на міжнародній конференції "Проект спільного українсько-американського наукового партнерства" (Київ, 1999), на науково-практичній конференції "Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні" (Харків, 1999) на міжнародному семінарі "Співробітництво місцевих співтовариств із проблем попередження насильства в родині" (Одеса, 1999), на науково-практичній конференції "Соціальні і правові проблеми боротьби з тероризмом" (Одеса 2000), на міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів" (Одеса, 2000), на міжнародній конференції "Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція" (Одеса, 2000).

Матеріали дослідження були використані при розробці та науковій експертизі законопроектів, що спрямовано на обмеження злочинності та удосконалення законодавства в сфері забезпечення прав жертв злочинів. Результати дослідження одержали своє втілення в Рекомендаціях 2-го Міжнародного Причорноморського соціально-девіантологічного симпозиуму, у підготовленому науково-практичному посібнику ООН по застосуванню Декларації Основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою.

Основні положення дослідження використовуються в процесі викладання курсу кримінології, спецкурсу з віктимології в Одеській національній юридичній академії. За результатами дослідження і на підставі гранта, наданого фондом "Верховенство права" у співробітництві з Національним інститутом юстиції Міністерства юстиції США, розроблено веб-сайт "Віктимологія в Україні" (<http://www.victimology.org.ua>), що є першою в Україні веб-сторінкою, що розглядає теоретичні і прикладні проблеми української віктимології в Інтернет-просторі.

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації, та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих робіт, у дисертації не використовуються. Висновки та положення дисертації носять повністю самостійний характер.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в опублікованих 40 наукових публікаціях, монографії, науковому та науково-практичному посібнику і 21 статті у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України

Структура дисертації: Дисертація складається зі вступу, шести розділів, які поділені на 19 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та приміток (560 найменувань), додатків. Повний обсяг дисертації становить 484 сторінки, обсяг основного тексту дисертації - 394 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Розділ перший "Вступ у віктимологію" складається з трьох підрозділів. У підрозділі 1.1. "Філософсько-методологічні передумови виникнення

віктимології⁷ визначається, що віктимологія – порівняно молодий науковий напрямок. На відміну від класичних дисциплін кримінального профілю, історія формування яких обчислюється століттями, основи віктимології як системи наукових знань про жертву злочину (а пізніше й інших соціально небезпечних явищ) почали створюватися тільки в другій половині двадцятого сторіччя.

У дисертації аналізуються теоретичні і прикладні підходи до осмислення вивчення жертв злочинів і робиться висновок про те, що необхідність оформлення віктимології в самостійний науковий напрямок диктувалася логікою розвитку історичного процесу. Так, соціальні і політичні зміни у світі після Другої світової війни, руйнування традиційних інститутів соціальної солідарності і взаємодопомоги завдяки процесам урбанізації і міграції; зміна ролі родини в післявоєнному суспільстві; скорочення фінансування схем соціальної допомоги, ріст безробіття; зниження гарантованих законом можливостей особистості для відшкодування збитку від віктимізації; обмеженість класичних схем профілактики злочинів, спрямованих винятково на припинення, нейтралізацію кримінальної активності злочинця, - визначили насущну потребу у формуванні нового наукового напрямку, яким і стала віктимологія. Саме завдяки впровадженню віктимологічних ідей здійснювалося поліпшення доступу жертв злочинів до системи кримінального правосуддя і справедливого поводження з ними, а також створення спеціальних програм допомоги, реституції і компенсації потерпілим від злочинів, що сприяли кооперації громадян із системою політичної влади, розширенню демократичних початків керування суспільством.

Логіка формування віктимології як самостійного наукового напрямку диктувалася також операціональними цілями кримінологічних досліджень: визначити причини злочину і злочинності та розробити порівняно ефективні для забезпечення особистої і суспільної безпеки принципи контролю над злочинністю. Відомо, що наріжним каменем більшості сучасних кримінологічних концепцій є твердження про те, що дослідження злочину і злочинності неможливо без характеристики і розуміння трьох основних компонентів, аналізованих на різних рівнях соціального і наукового узагальнення: злочину (злочинності); злочинця (злочинців); його жертви (жертв). Усвідомлення факту значимості аналізу інтеракції жертви і злочинців дозволяє говорити не стільки про конфлікт між злочинцем і його жертвою, скільки про взаємозалежність, визначену однопорядковість означених типів особистості, наявність системних, *гомеостатичних* зв'язків між ними. У роботі аналізуються методологічні основи співвідношення стійкості і невірноваженості соціальних відхилень і їхніх носіїв у рамках самоорганізації людської діяльності на різних рівнях соціального узагальнення.

Аналіз проблеми гомеостазу девіантності привів дисертанта до висновку про необхідність припинення об'єктивно існуючих спроб дистанціюватися від жертви при вивченні її взаємовідносин зі злочинцем, обмежуючи це лише описом місця і ролі жертви в механізмі злочинної поведінки. Розгляд проблеми взаємодії "злочинець-жертва" не тільки на індивідуальному рівні, але і на рівні малих груп та і суспільства в цілому, дозволяє побачити нові структурні зв'язки і закономірності

між різними проявами девіантної поведінки, теоретично обґрунтувати напрямки лібералізації соціального контролю, що підвищують ефективність профілактики злочинності. І віктимність, і злочинна поведінка особистості породжуються антагонізмом між рівнями визнання (соціальний аспект), можливостей (психічний аспект) і домагань (моральний, духовний аспект), та на масовому рівні відображають різні прояви існування девіантності як соціальної форми. Предмет кримінології - злочинність, предмет віктимології - активність жертв соціально небезпечних проявів, відносно самостійна і дистанційована від інших видів соціальних девіацій.

На думку автора, сьогодні віктимологія в цілому формується як приватна самостійна соціологічна теорія, що ставить своєю метою наукове вивчення жертв соціально небезпечних діянь, процесів причин і наслідків перетворення людини (спільності) у жертву девіації і мір поведіння з такими жертвами. Віктимологія у цілому, поряд з розробкою заходів для підвищення безпеки і корекції поведінки потенційних жертв, може виконувати для кримінології функцію одного з відносно самостійних джерел побудови наукового знання. Це очевидно, оскільки, вивчаючи розмаїтість особистих і поведінкових характеристик жертв віктимологія також пізнає особливі характеристики індивідуальної і масової форм прояву девіантності, що пов'язана зі злочинном і злочинністю "одним ланцюгом". У цьому повинна зіграти не останню роль кримінальна віктимологія як вчення про жертву злочину. Поруч з цим, емпіризм, властивий сучасним віктимологам, особливого прагнення до розробки загальних питань теорії до останнього часу не викликав. Зазначені обставини визначили зміст наступних розділів роботи.

Підрозділ 1.2. "Наукознавчі основи загальної теорії віктимології" присвячений характеристиці сучасної віктимології як спеціальної соціологічної теорії, що здійснює "наскрізний" комплексний аналіз феномена жертви, виходячи з теоретичних представлень і моделей, спочатку розроблених у сфері інших соціальних дисциплін. У зв'язку з цим сучасна віктимологія і реалізується в декількох напрямках: 1) загальна "фундаментальна" теорія віктимології, що описує феномен жертви соціально небезпечного прояву, його залежності від соціуму і взаємозв'язку з іншими соціальними інститутами і процесами; 2) приватні віктимологічні теорії середнього рівня (кримінальна віктимологія, деліктна віктимологія, травматична віктимологія та ін.); 3) прикладна віктимологія - віктимологічна техніка (емпіричний аналіз, розробка і впровадження спеціальних технік превентивної роботи з жертвами, технологій соціальної підтримки, механізмів реституції і компенсації, страхових технологій і ін.).

Основна ідея загальної теорії віктимології складається в побудові системної моделі взаємодії "негативне соціальне явище - жертва", що описує і вивчає шляхи нормалізації негативних соціальних, психологічних і моральних впливів на людину (соціальну спільність) з боку природного середовища, особистого побутового і робітничого середовища, соціального середовища, а також кризового внутрішнього середовища самої людини (соціальної спільності) з метою їхньої корекції і нейтралізації, підвищення адаптивних здібностей людини, соціальної групи, організації. Основними питаннями, що підлягають відпрацьовуванню у зв'язку з

необхідності, створення і теоретичного обґрунтування подібної системної гомеостатичної моделі, є: а) визначення предмета загальної теорії віктимології, розробка її категорій і принципів; б) розробка теоретичних методів і прикладних методик віктимологічних досліджень; в) розробка системних аспектів віктимологічних досліджень, що мають загальнотеоретичне значення; виявлення основних закономірностей віктимізації і віктимності. У розділі докладно аналізуються зазначені аспекти проблеми, робиться висновок про необхідність наступного вивчення категорій і принципів загальної теорії віктимології.

У підрозділі 1.3. "Приватні віктимологічні теорії" розглядаються загальні характеристики кримінальної віктимології, віктимології деліктів, віктимології катастроф, основи прикладної віктимології. Обґрунтовується необхідність подальшої інтеграції і диверсифікованості наукового знання в даній області. На думку автора, кримінальна віктимологія сьогодні є відносно самостійним *вченням про жертву злочину, міри поводження із жертвами злочинів і шляхи нейтралізації негативних соціальних впливів на жертву злочину*. Кримінальна віктимологія, аналізуючи прояви кримінальної віктимності, причини її виникнення, розробляючи заходи для її нейтралізації, є не просто оригінальним напрямком у рамках кримінологічних досліджень. Гомеостатичність взаємодії залежних але самостійних проявів злочинної і віктимної дев'янтної поведінки формує відносно стійку криміногенну систему. Зазначений процес протікає на рівні як соціального цілого, так і окремих груп і окремих особистостей. Відносна самостійність предметів вивчення і спільність соціальних задач, підпорядкованість віктимологічних досліджень вимогам нейтралізації злочинної активності ще не означають неможливості автономного існування кримінальної віктимології як приватної наукової теорії. В роботі обґрунтовується висновок про те, що якщо завданням кримінології є обмеження злочинності, то завдання кримінальної віктимології навіть ширше, - забезпечення безпеки особистості від злочинних зазіхань і їхніх наслідків, організація справедливого поводження з жертвами злочинів.

Розділ другий "Історія розвитку віктимологічних вчень" складається із 3 підрозділів, присвячених послідовному висвітленню історичного процесу формування віктимологічних знань і поглядів.

Підрозділ 2.1. "Генезис державно-правового відношення до жертви злочину" розглядає різні шляхи розвитку сучасних правових систем стосовно жертви злочину. Визначається, що в сучасну епоху в багатьох країнах жертва злочину стала забутою фігурою в системі кримінальної юстиції. З огляду на те, що держава почала представляти інтереси жертви одноособово, необхідність участі останньої в кримінальному процесі була ліквідована (або усічена до мінімуму). Правові системи ХХ століття набагато більшу увагу приділяли забезпеченню мінімальних стандартів відправлення правосуддя стосовно злочинців, розширюючи їхні права і відповідні гарантії дотримання прав і інтересів особистості злочинців у процесі кримінального переслідування. Аналогічна увага аж ніяк не приділялася самій жертві. Зазначені обставини обумовлювалися тим, що державні системи були зорієнтовані в основному на здійснення контролю над злочинністю за допомогою мір покарання і формального соціального впливу.

Абсолютизація принципу державної законності і доцільності на шкоду системи неформальних владовідносин, тотальне відчуження простих громадян від системи керування суспільством не могли не сприяти обмеженню можливостей дотримання інтересів і прав простої людини. Тільки в останні п'ятдесят років було визначено, що боротьба за права та безпеку людини не є тимчасовою кампанією. Це потреба послідовного розвитку сучасної системи владовідносин. Однак переорієнтація систем влади відбувалася і відбувається довго і болісно: від впровадження інститутів представницької демократії до зміни організації системи соціального контролю. І лише сьогодні світове співтовариство визнає це і констатує, що поширення міжнародно визнаних стандартів поведінки з жертвами злочинів, імплементація положень міжнародних конвенцій у національне законодавство будуть основною проблемою проголошеного ООН Року захисту жертв злочинів – 2002 року.

Підрозділ 2.2. "Зародження і розвиток віктимології" містить опис наукових поглядів засновників теорії віктимології Х. фон Хентига, Г.Елленбергера, Э.Фаттаха, Б.Мендельсона, С.Шифера. У розділі аналізуються академічний і прикладний напрямки в сучасній віктимології на Заході, розглядаються роботи, присвячені формуванню основних міжнародно-правових стандартів захисту жертв злочинів, відстоюється ідея про необхідність імплементації положень Декларації ООН Основних принципів правосуддя для жертв злочину і жертв зловживання владою в національне законодавство України, визначаються напрямки і перспективи досліджень Світового суспільства віктимології. У дисертації обґрунтовується необхідність подальшого розвитку теорії віктимологічної компаративістики з урахуванням інтересів правотворчості, наукового пошуку, потреб правозастосовчої практики.

Підрозділ 2.3. "Становлення і розвиток віктимології в СРСР і країнах СНД" зупиняється предметно на формуванні основ сучасної вітчизняної віктимології. Даний підрозділ містить обґрунтування того, що вітчизняна кримінальна віктимологія є відносно самостійним науковим напрямком, що має теоретичну і прикладну цінність. У роботах сучасних віктимологів поступово з'являється прагнення до розуміння віктимології як самостійного комплексного наукового напрямку, покликаного забезпечити безпеку жертв соціально небезпечних проявів, тобто будь-якої організованої форми матерії, нормальному стану якої був нанесений збиток. Диверсифікованість наукового знання приводить до появи концепцій кримінально-правової, криміналістичної, господарсько-правової віктимології, активно розвиваються розділи віктимологічної профілактики злочинів неповнолітніх, віктимології агресивних злочинів, визначення "ціни" злочинності за допомогою методів віктимологічних досліджень. Робиться висновок, що основу сучасних віктимологічних досліджень складає кримінальна віктимологія як вчення про жертву злочину, становлення жертвою і соціальну реакцію на жертву злочину.

Розділ третій "Жертва злочину" присвячено теоретичному обґрунтуванню основ розуміння жертви злочину в сучасній кримінальній віктимології. Він складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. "Поняття і зміст визначення жертви злочину" обумовлюється необхідність комплексної характеристики жертв злочину як будь-якої людини чи соціальної спільноти, якій злочином була заподіяна шкода. Аналіз поглядів сучасних вчених на проблему розуміння жертв злочину, дослідження міжнародно-правових документів приводить автора до висновку про необхідність змістовної характеристики поняття жертви. У зв'язку з цим в роботі досліджуються проблеми елементів визначення жертви: об'єкта, об'єктивно і суб'єктивно зв'язаного з ним джерела заподіяної шкоди і самої шкоди. Аналіз наукових, статусних, поведінкових, нормативно-правових основ і характеристик визначення потерпілих від злочинів дає підставу стверджувати, що жертвою злочину визнається будь-яка фізична особа (соціальна спільнота), якій злочином заподіяно фізичний, матеріальний чи моральний збиток.

У підрозділі 3.2. "Вина жертви злочину" розглянуті теоретичні основи аналізу взаємозв'язків і взаємовідносин між злочинцем, жертвою і ситуацією здійснення злочину. Відзначено, що проблема впровадження терміна "вина жертви" у систему віктимологічних знань була не більш ніж спробою редукції кримінально-правових понять і закономірностей у не зв'язаний формальними рамками правової сфери соціологічний за природою науковий апарат віктимології. Розвиток науки, створення нового наукового напрямку волею-неволею припускало запозичення термінів у суміжних вчень. На жаль, практика свідчить про нездатність понятійного апарата формально-правової науки виконати операціональні завдання апарата соціально-правового вчення. Суперечливість поняття "вина жертви", його логічна невизначеність, невідповідність формально-правовим критеріям характеристик використовуваних синонімічних понять у вітчизняній цивілістиці і кримінально-правових науках призвела до поступового відторгнення цього поняття зі сфери власне віктимологічних термінів. У розділі розглядаються три моделі опису "провини жертви" у сучасній віктимології.

Перша, що описує комплекс соціально-психологічних, субстанціональних і функціональних змінних, що сприяє перетворенню особи в жертву злочину (емоції, мотиви, психічне ставлення до вчиненого діяння і його наслідків), - по суті справи, охоплюється поняттям віктимності і розглядається в рамках вивчення зазначеної властивості. Друга, що характеризує оцінку сторону віктимної активності з погляду її відповідності пануючим у суспільстві соціальним нормам і цінностям і самосвідомості індивіда, - може характеризувати ступінь так званої "винності" жертви. Третьою формою вираження вини потерпілого, найбільш тісно пов'язаною з процесом віктимізації і цілком відповідної традиційної віктимологічним уявленням про роль деяких потерпілих у механізмі злочинної поведінки, є негативна поведінка потерпілого, що сприяє скоєнню злочину.

Підрозділ 3.3. "Класифікація жертв злочинів" присвячено опису завдань і видів класифікації жертв злочинів, їхнім підставам, видам жертв, жертвам злочинів як соціальним спільнотам. У ньому робиться висновок про те, що існує можливість побудови класифікації жертв правопорушень, виходячи не тільки з мотиваційного забарвлення їх основної діяльності, особливостей взаємодії із середовищем, рівнів психічного відображення дійсності, але і з особливостей самих механізмів

формування і розвитку людської мотивації у філо- і онтогенезі. Розгляд послідовності генезису девіацій, у рамках концепції аномії дозволив автору класифікувати жертв злочинів на: а) *імпульсивних жертв*, що характеризуються переважним несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення на напади правопорушника (феномен Авеля); б) *жертв з утилітарно-ситуативною активністю*. Добровільних потерпілих, рецидивних жертв, що в силу своєї діяльності, статусу, не обачливості попадають у кримінальні ситуації; в) *настановних жертв*. Агресивних жертв, "ходячих бомб", істероїдів, провокуючих злочинця на відповідні дії зухвалою поведінкою; г) *раціональних жертв*. Жертв-провокаторів, що самі готують ситуацію здійснення злочину і самі попадають у цю пастку; д) *жертв із ретретистською активністю*. Пасивних провокаторів, що своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхують злочинців до здійснення правопорушень.

Проблема класифікації жертв злочинів аж ніяк не зводиться винятково до фізичних осіб. Вимагає особливої уваги і розробка класифікації жертв злочину стосовно до юридичних осіб, інших формальних і неформальних соціальних груп і колективів. У недалекому майбутньому, у зв'язку з інтернаціоналізацією кримінальної активності і ростом зловживань владою з боку державних і міждержавних формувань, буде необхідною і класифікація соціальних спільнот як жертв транснаціональних і міжнародних злочинів. У роботі висловлюються розуміння з приводу класифікації соціальних спільнот як жертв злочинів.

Розділ четвертий "Віктимність і її вираження" складатиметься з трьох підрозділів, у яких описується характеристика основного конститутивного поняття сучасної віктимології – віктимності.

У підрозділі 4.1. "Загальна характеристика віктимності" стверджується, що віктимність може розглядатися як: визначене функціонально залежне від злочинності явище; образ дій визначеної особи; індивідуальна (потенційна можливість особи чи статі ставати жертвою злочину); видова (яка характеризує жертв визначених груп злочинів); групова (що визначається рольовими, соціальними, демографічними, біофізичними якостями і характеристиками жертв злочинів); масова (як наявність реальної чи потенційної можливості для визначеної соціальної групи ставати жертвою злочинів чи зловживання владою); характерологічна і поведінкова особливість жертви злочину. При цьому виділяються два конститутивних типи віктимності: особистісна (як об'єктивно існуюча в людини якість, що виражається в суб'єктивній здатності деяких індивідумів у силу психологічних властивостей, що утворилися в них у сукупності, ставати жертвами визначеного виду злочинів в умовах, коли була реальна й очевидна для повсякденної свідомості можливість уникнути цього); і рольова (як об'єктивно існуюча в даних умовах життєдіяльності характеристика деяких соціальних ролей, що виражається в небезпеці для осіб, їх виконуючих, незалежно від своїх особистісних якостей піддатися визначеному виду злочинних зазіхань лише в силу виконання такої ролі).

Різнобій, що відмічається, легко знімається при спробі визначення кримінальної віктимності через девіантну активність суб'єкта, через сукупність

відхиленя від безпечної поведінки, від безпечного образу, стилю життя, що веде до підвищеної уразливості, доступності, привабливості такого суб'єкта для правопорушника.

Вивчення кримінальними віктимологами властивостей суб'єкта, об'єкта злочину, середовища і тих ланок, що обумовлюють їхню кримінальну взаємодію, приводить до висновку, що поняття віктимності варто розглядати як властивість активності особистості, що відхиляється від норм безпеки, та веде до підвищеної уразливості, приступності і привабливості жертви соціально небезпечного прояву. Зазначене соціонормативне розуміння віктимності ґрунтується на визначенні безпечної поведінки, на презюмуванні існування "віктимологічної" норми.

З огляду на те, що в сучасній системотехніці норма сприймається не як статичне утворення, набір стандартів, а як динамічний процес, що визначає оптимальність функціонування системи в узгодженні із середовищем, у роботі визначається *стан соціальної безпеки* і властиві йому нормативні регулятори (стан або якість захищеності від реальних або потенційних погроз, страху, непевності, депривації й інших позбавлень) і через них - характеризуються віктимні відхилення від подібного роду норм. На думку автора, безпечна поведінка пов'язана зі збереженням і підтримкою родової людської сутності в протизагу дегуманізованим і деструктивним ентропійним тенденціям.

У цьому зв'язку *віктимність* як *здатність суб'єкта ставати жертвою соціально-небезпечного прояву і виступає в її загальнотеоретичному розумінні як явище соціальне (статусні характеристики ролейових жертв і поведінкові відхилення від норм безпеки), психічне (патологічна віктимність, страх перед злочинністю й іншими аномаліями) і моральне (інтеріоризація віктимогенних норм, правил поведінки віктимної і злочинної субкультури, самовизначення себе як жертви).*

Віктимність, як і будь-який інший вид девіацій, визначається співвідношенням демографічних і соціально-рольових факторів, що орієнтують індивіда (соціальну групу) на задоволення певних потреб безпечної поведінки з заданими суспільством можливостями їхнього задоволення, так само як і іншими загальними політичними, соціальними й економічними умовами життєдіяльності суспільства. Провокує поведінка хулігана, мазохистські тенденції сексуального перверта, віктимні перцепції і страхи населення, ритуальна віктимність соціальної спільності - є ні що інше, як відхилення від загальнолюдської системи цінностей, що визнає безпеку і вільний розвиток особистості основною умовою формування нормального суспільства. Саме комплексне, системне визначення феномена кримінальної віктимності як соціального, психічного і морального (духовного) відхилення від норм безпечної поведінки, що обумовлює потенційну чи реальну здатність суб'єкта ставати жертвою злочину, знімає відбиту багатьма авторами суперечливість будь-якої однібоїчної концепції віктимності: від опису поведінкової, біопсихічної схильності до формування віктимного потенціалу, до її повної відсутності.

У підрозділі 4.2. "Види віктимності" описані основні види віктимної активності особистості. У світовій криминології, в залежності від ідеологічних установок, рівня і завдань дослідження, злочинність розглядається не тільки як

соціальне явище, суспільний інститут, що виконує в суспільстві і світі визначені функції (crime), - соціальний рівень узагальнення, але і як елемент функціонування громади і визначених соціальних спільнот - соціально-психологічний рівень аналізу та оцінки (crime in the media), і як проблема розуміння індивідуального відбору злочинців і їхніх моральних установок у порівнянні з правопослушними громадянами - морально-психологічний рівень (criminality). *Звідси ми можемо спробувати розглянути віктимність як відхилення на поведінковому рівні, девіацію на рівні психології особистості і соціальної спільноти і, нарешті, як відхилення визначених соціокультурних характеристик індивідуальної і групової свідомості.*

Розгляд віктимності як форми відхилення від норм і правил безпеки припускає можливість класифікації форм віктимної активності в залежності від інтенсивності такого відхилення. Уявляється, що за ступенем зв'язку зі злочинною поведінкою віктимність може виявлятися в двох основних формах: а) евентуальна (від латинського "eventus" – випадок) віктимність (віктимність у потенції), що означає можливість при нагоді, при відомих обставинах, при визначеній ситуації стати жертвою злочину, що містить в собі причинно обумовлені і причинно згідні девіації; б) децидивна (від латинського "decido" – рішення) віктимність (віктимність у дії), що охоплює стадії підготовки і прийняття віктимогенного рішення, та й саму віктимну активність, відповідно, містить у собі доцільні і цілообумовлені девіації, що служать каталізатором злочинів. У роботі розглядаються основні віктимні відхилення, що відносяться до даних типів віктимності. Використовуючи класифікацію З.Старовича в роботі виділяються і предметно аналізуються: а) віктимні розлади потреб (порушення потреби в забезпеченні безпеки – гіпервіктимність і гіповіктимність, та перешкоди в реалізації потреби в забезпеченні безпеки); б) віктимні комплекси (комплекс жертви-малюка) в) партнерські проблеми; г) патологічна пристрасть до пригод; д) страхи і фобії (синдром провокаційності оточення, віктимні стани страху, віктимні фобії, гострі стани страху, культурні стани страху перед злочинністю (синдром субкультури), навколосонні віктимні ілюзії; е) порушення норм безпечної поведінки (комплекс неповноцінності, дисфункції організму, соціогенні дисфункції, синдром мнимої й удаваної жертви); ж) нетипові віктимні відхилення (німфоманія, інцест, проституція, алкоголізм, наркоманія); з) віктимні тенденції (соціогенні комплекси в децидивних і евентуальних жертв); є) віктимні девіації (мазохізм, вуайєризм, садизм, кримінальність).

У розділі 4.3. "Криміногенне значення віктимності" докладно розглядаються проблеми криміногенності віктимності на макрорівні, місця і ролі страху перед злочинністю, криміногенності на рівні малих груп і співтовариств, та ролі віктимності в механізмі злочинної поведінки. При цьому криміногенне значення віктимності розглядається крізь призму впливу особливостей реалізації віктимності як масової форми девіантної поведінки, та її зворотного впливу на формування кількості вчинених злочинів (опис типових зв'язків і взаємозалежностей між різними типами девіантної поведінки у рамках теорії етіології злочинності); потім за допомогою опису прямих і непрямих витрат суспільства на ліквідацію негативних наслідків взаємозв'язків "злочинність-віктимність" (поводження з

жертвами злочинів, реституція і компенсація) і на формування криміногенності суспільних відносин; нарешті, за допомогою аналізу безпосередньо пов'язаного зі станом віктимності страху населення перед злочинністю і його впливу на типові віктимні перцепції, реакції громадян, опосередковувані ними відчуття соціальної безпеки, що визначають стан кримінальної політики в суспільстві. Визначається структура і зв'язки віктимності і злочинності на різних рівнях соціального узагальнення.

На рівні малих соціальних груп і співтовариств криміногенне значення віктимності вивчається через дослідження сукупності психологічних та соціально-психологічних змінних (соціальний досвід, норми, установки, звичаї, традиції, вірування) і процесів, що підвищують віктимність окремих груп населення; роблять їхні можливості більш ніж інших бути підданими ризику стати жертвами злочину; навчають і стигматизують визначені групи, що диференціюються по національному, релігійному, расовому, соціально-рольовому і соціально-демографічному критеріям на суб'єктів, що володіють підвищеною віктимністю в даній культурі і тим самим "притягують" злочинність.

Аналіз криміногенного впливу віктимності на мікрорівні включає вивчення впливу минулого віктимного досвіду і ролі у формуванні негативних особистісних якостей на процес соціального становлення особистості злочинця, а також на процес здійснення злочину.

Особлива увага тут приділяється криміногенному впливу виникаючих під впливом первинної і вторинної віктимізації дефектів соціалізації, відчуження особи від норм і цінностей суспільства в цілому, психологічної дезадаптації, сприйняття суб'єктом заданих суспільством моральних позицій як неприйнятних для нього, що обумовило генезу кримінальної мотивації.

Розділ п'ятий "Закономірності віктимізації" складається з трьох розділів, присвячених опису характеристик віктимізації в сучасному світі, особливостям розподілу віктимізації в Україні, основним тенденціям віктимізації. У дослідженнях під віктимізацією розуміється соціальний процес перетворення особи (соціальної спільності) у жертву злочину і результат цього процесу. По суті справи, поняття віктимізації являє собою своєрідну характеристику віктимності, що об'єктивно існує і може бути вимірюваною кількістю випадків заподіяння шкоди жертвам злочинів, а також сукупністю кількісних і якісних характеристик потерпілих від злочинів.

У підрозділі 5.1. "Віктимізація в Європі і Північній Америці" описані основні закономірності реалізації віктимізації в даних регіонах. Приводяться показники тридцятирічних оглядів віктимологічних опитувань, розглядаються тенденції взаємозв'язку віктимізації і злочинності.

Світові огляди віктимізації являють собою результати, як правило, телефонного опитування респондентів з питаннями щодо становлення їх жертвами насильницьких, майнових і малозначних злочинів, їхнього відношення до органів кримінальної юстиції і взаємовідносин з ними в процесі віктимізації. Опитування проводяться представниками фондів, що спеціалізуються на демокопічних дослідженнях, або науковими установами з залученням студентів-старшокурсників по стандартній формалізованій анкеті, що складається, приблизно з 400 питань.

Обробка даних проводиться за спеціальною програмою і відправляється в банк даних, збережений Міжрегіональним інститутом ООН по попередженню злочинності в Римі (UNICRI).

Встановлено, що *рівні віктимізації відображають не тільки досвід спілкування жертв із правопорушниками, але й віктимні перцепції населення, їхнього відчуття власної особистої і соціальної безпеки, зміни в соціальній політиці, політику страхування, установках засобів масової інформації, суспільному настрої в цілому.* Характеристики віктимізації відображають, як правило, посередні закономірності розподілу злочинності з обліком латентної її частини в тій чи іншій країні за минулі кілька років. Це об'єктивно пов'язано з особливостями суспільної свідомості і відображає нашу потребу якнайдалі дистанціюватися від зла і тієї інформації, що ми оцінювали як травмуючу нас. Нарешті, характеристики віктимізації відображають усереднений розподіл злочинів, що не є тяжкими, та характеризуються найменшим ступенем латентності.

Було визначено, що рівні віктимізації як мінімум у два рази перевершують рівні зареєстрованих злочинів. Причому, розрив тим більший, ніж більш активне населення в боротьбі зі злочинністю і чим менш розвинене відчуття особистої безпеки в суспільстві. За загальними підрахунками показників віктимізації у світі за п'ятирічний термін 1990-1995 років найбільший рівень віктимізації спостерігається в африканських країнах, де, наприклад, в Уганді 96 % усього населення було віктимізовано, щонайменше, один раз; в Азії менш ніж половина населення була віктимізована за цей же період. Рівень віктимізації від злочинності, що пов'язана з фізичним контактом жертви зі злочинцем, найбільш високий в Африці і Південній Америці, де, щонайменше, кожна третя людина була піддана насильницькій віктимізації. Злочинність в усьому світі носить яскраво виражений корисливий характер, що відображається і на характеристиках віктимізації.

У підрозділі 5.2. "Феноменологія віктимізації в Україні" на підставі вивчення матеріалів віктимологічних опитувань, проведених автором і представниками UNICRI робиться висновок про те, що Україна займає середні позиції по характеристиках злочинності в списку країн пострадянського блоку. Зазначені обставини підтвердилися і при аналізі характеристик розподілу віктимізації в Україні і їхнього співвідношення з даними кримінальної статистики. Безсумнівно, перехідний період спричинив собою небувалий сплеск злочинності (навіть без обліку її неабиякої латентності), що супроводжується тотальним відставанням діяльності органів соціального контролю і нездатністю корекції кримінальної ситуації. Зазначене, природно позначилося і на характеристиках віктимізації населення. У роботі стверджується, що рівень віктимізації в Україні в середньому в 2 - 2,5 рази перевищує рівень злочинності, що реєструється. При цьому, якщо в суспільній свідомості віктимізація ототожнюється з насильством, то в основному вона має справу з крадіжками й іншими злочинами корисливого характеру. Це стабільна тенденція для більшості держав. Відомо, що рівень віктимізації по насильницьких злочинах складає приблизно 28/1000; по кишенькових крадіжках і інших викраденнях особистого майна - 68/1000; по крадіжках із проникненням, шахрайствам і автокрадіжкам - 170/1000. *Віктимізація*

поширюється серед населення нерівномірно: чим вищий ступінь ваги злочину, тим рідше виявляється віктимізація.

Аналіз тенденцій віктимізації дав можливість висловити положення про те, що існують гомеостатичні зв'язки між злочинністю і віктимізацією: у випадках, коли суспільство стурбоване станом злочинності, - чим вище злочинність, тим нижче віктимізація; і навпаки, стабільність соціальних відносин, знижуючи страх перед злочинністю, вирівнює показники віктимізації і злочинності. Ризик віктимізації пов'язаний з дефектами способу життя і повсякденної активності, так само як і з індивідуальними відхиленнями, що проєктуються ними. Як і в інших європейських країнах, час віктимізації тяжіє до вечора і ночі (насиленницькі злочини - вечір/ніч, крадіжки - ніч). Загальна характеристика потерпілих в Україні також нічим не відрізняється від їхнього стандартного розподілу серед інших європейських держав. Пік віктимізації за віком припадає на 16-24 роки, за винятком крадіжок особистого майна, що зберігають стійку тенденцію щодо рівномірного розподілу між усіма віковими групами. Віктимізація щодо злочинів проти особистості в чоловіків у два, два з половиною рази вище, ніж у жінок. У майнових злочинах також превалюють чоловіки, хоча різниця не так помітна. Особи, що знаходяться в шлюбі, менш віктимізовані, чим неодружені і вдівці. Маргінальність і низький рівень прибутку є супутниками віктимізації. Разом з тим, з ростом прибутків росте і страх перед пограбуваннями, а, отже, і ймовірність бути пограбованими. У роботі приводяться аргументи на користь того, що ризик віктимізації залежить також від ряду індивідуальних факторів соціалізації майбутньої жертви в дитинстві (неправильне виховання, відсутність такого, невдалий шлюб батьків, домінування в родині одного з батьків, соціальне відчуження дитини), а також індивідуальних психологічних факторів (низька самооцінка, пригніченість, психопатія, невротизм, професійні фрустрації, психосексуальні травми, фобії), антигромадського способу життя, досвіду і частоти попередньої віктимізації, девіантної поведінки потенційної жертви.

У підрозділі 5.3. "Тенденції віктимізації і шляхи поводження з жертвами злочинів" висловлюється припущення, що віктимізація і злочинність як соціальні процеси багато в чому визначаються загальною характеристикою і станом культури суспільства, що організує людське життя в цілому. Соціальні потреби, переконання, цінності і норми формують історичні типи віктимної і злочинної поведінки, впливаючи на зміну систем соціального контролю і відносини до жертв злочинів. При цьому є підстави припускати, що кожне покоління відтворює і передає визначені типи віктимної і злочинної поведінки своїм нащадкам. Зазначені типи багато в чому генеруються культурою спільності, і їхня зміна, перетворення залежить від зміни (перетворення) інших матеріальних і соціальних умов життя суспільства.

Історична зміна типів злочинної поведінки, збільшення інтенсивності кримінальної активності, схоже, супроводжувалося природними змінами типів жертв злочинів (від багатого перехожого - до члена родини, статусно-рольової жертви і, нарешті, - до деперсоніфікованого члена суспільства). Героїзм, ритуальна жертвність, повсякденна і патологічна віктимність переплітаються і взаємодіють

точно так само, як і інші інтра- і екстравертовані типи девіантної поведінки, що залежать багато в чому від зміни культури суспільства, від зміни типових форм злочинної поведінки в процесі соціально-детермінованих змін форм групової моралі і нормосвідомості. У роботі відстоюється точка зору, відповідно до якої *і злочинність і віктимність виступають своєрідними формами адаптації процесу девіантності до процесу змін соціальної структури*. Законодавчо, та й морально не підкріплені суспільні відносини і форми власності, що знову утворюються, породжують нову структуру злочинності і процесуально пов'язаної з нею віктимності. Зміни сучасного світоустрою в процесі чергового переділу власності в загальнопланетному масштабі волею-неволею супроводжуються структурною зміною злочинності і темпів її росту, збільшенням стихійної віктимізації, зменшенням почуття общинної солідарності і залежності в процесі урбанізації. Зазначені зміни приводять, відповідно, до збільшення страху перед злочинністю і суспільними прагненнями до підвищення власної безпеки, захищеності націй, громади, індивіда від будь-яких видів погроз.

Розділ шостий роботи "Організація поведіння з жертвами злочинів і віктимологічна профілактика" складається з чотирьох підрозділів, у яких послідовно розкриваються характеристики сучасної віктимологічної політики, особливості правових характеристик організації поведіння з жертвами злочину, особливості концепції індивідуальної віктимологічної профілактики.

У підрозділі 6.1. **"Віктимологічна політика і профілактика злочинів"** розглянуті проблеми загальної характеристики віктимологічної політики, принципів і задач віктимологічної профілактики, співвідношення віктимологічної політики і профілактики злочинів. Затверджується, що віктимологічна політика, покликана за допомогою захисту жертв злочинів і організації справедливого звертання з ними знизити конфліктність і тим самим сприяти обмеженню злочинності і девіантності в суспільстві. Віктимологічна політика - це діяльність по створенню адекватної правової бази, правозастосовчої практики, правової ідеології і їхнього ресурсного забезпечення, що спрямована на обмеження віктимізації громадян, зниження конфліктності та девіантності в суспільстві й інтеграцію потенційних потерпілих від злочинів і актів зловживання владою в нормальному житті.

У роботі описані основні напрямки і принципи віктимологічної політики сучасної держави, що можуть бути зведені до: відпрацювання питань організації міжнародно-правового захисту жертв злочинів; створення механізмів реституції і компенсації потерпілим від злочинів у рамках міжнародного права; створення модельних законів про права жертв злочинів і зловживання владою в рамках конституційного права; узгодження системи керування і поведіння з жертвами злочинів, розвиток моделей віктимологічного моніторингу, організацію системи віктимологічної профілактики в рамках адміністративного права; вирішення питання про місце і роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки, його кримінально-правовому значенні; визначення проблеми жертви злочину і посткримінальної поведінки, кримінально-правового компромісу та компенсації; ролі жертви в процесі призначення і виконання покарання, ресоціалізації злочинців у рамках кримінального та кримінально-виконавчого права; змін положення

потерпілого у кримінальному процесі, забезпечення процесуальних гарантій дотримання прав людини в рамках кримінально-процесуального права.

Організація системи виконання законодавства, спрямованого на забезпечення прав жертв злочинів і організацію справедливого поведіння з ними; організація віктимологічної ідеології, спрямованої на переорієнтацію суспільства з проблем злочинця на проблеми жертв злочинів як на рівні простих громадян, так і співробітників правоохоронних органів; організація системи ресурсного забезпечення діяльності по звертанню з жертвами злочинів і жертвами зловживання владою; зміцнення взаємодії між громадянами і системою кримінальної юстиції є не менш важливими напрямками віктимологічної політики держави і віктимологічної профілактики злочинів.

Порівняльний аналіз показав, що логіка віктимологічної законотворчості йде шляхом формування загальних принципів положень, що стосуються організації поведінки з жертвами злочинів з їх наступною конкретизацією в нормах, що регламентують окремі сторони взаємодії жертв злочинів із системою кримінальної юстиції і конкретні механізми реалізації таких прав. Зазначені напрямки повинні здійснюватися також у процесі виявлення чи усунення нейтралізації факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності і впливу на них з метою відновлення чи активізації їхніх захисних властивостей, а також розробки чи удосконалення вже наявних спеціальних заходів захисту громадян від злочинів і наступної віктимізації. Немає потреби говорити, що цим шляхом повинна пройти й Україна.

Підрозділ 6.2. "Компенсація як основний елемент справедливого поведіння з жертвами злочинів" розглядає проблему аналізу компенсації як форми реалізації кримінальної відповідальності громадянина і держави перед потерпілим. Якщо в першому випадку компенсація являє собою міру реалізації кримінальної відповідальності призначувану судом, поряд з покараннями, то в другому, - це форма відновлення соціальної справедливості, що концептуально виходить із примата і гарантованості прав особистості в демократичному суспільстві. У підрозділі описуються правові основи організації компенсації жертвам злочинів, проводиться порівняльний аналіз законодавства, присвяченого компенсації, висловлюються аргументи і пропозиції з приводу форми і структури законодавства, що захищає права жертв злочинів в Україні. Відповідно до положень Декларації Основних принципів правосуддя для жертв злочинів і жертв зловживання владою, для реалізації своїх зобов'язань перед жертвами держави повинні сприяти створенню, зміцненню і розширенню національних фондів. Якщо ж вони не в змозі відшкодувати жертві заподіяний їй збиток, то припускається створення інших фондів (формованих за обцинним і регіональним принципами). Найбільш розроблене законодавство в області забезпечення компенсації жертвам злочинів передбачає, як правило, досить диференційоване число прохачів (жертви, родичі, утриманці, туристи), обмежені підстави застосування компенсаційних програм (поширення компенсації на насильницькі злочини проти особистості і,

частково, майнові злочини) і чітко визначені джерела фінансування (витрати і штрафи, що накладаються на злочинців, держбюджет).

Викладене дозволило запропонувати у підрозділі 6.3. "Перспективи розвитку законодавства про поводження з жертвами злочинів в Україні" наступну схему створення віктимологічного законодавства в Україні: а) розробка і прийняття пілотної програмної Державної концепції допомоги жертвам злочинів. Концепція повинна визначити принципи, та основні напрямки формування системи державної і недержавної допомоги жертвам злочинів, а також особливості структурного, ресурсного і матеріального фінансування системи державної підтримки жертв за допомогою коштів, отриманих за рахунок накладення на злочинців додаткових судових витрат; б) розробка і прийняття, з урахуванням аналізу дії Державної програми, закону "Про охорону прав жертв злочинів", що, поряд з іншим спеціальним віктимологічним законодавством, захищав би визначені категорії населення. Названий закон повинен визначити основи правової, соціальної і матеріальної допомоги жертвам злочинів, їх родичам і утриманцям. Послідовне рішення питань організації правової бази поводження з жертвами злочинів у стані, на наш погляд, з мінімальними витратами і максимумом ефективності сприяти зниженню рівня напруженості в українському суспільстві й обмеженню злочинності.

Розглядаючи особливості кримінально-правового захисту жертв злочинів та перспективи їх розвитку, у роботі детально аналізуються віктимологічні проблеми криміналізації; проблеми відображення правового положення жертв у кримінальному законі, та вчені про злочин, вчені про покарання та призначення покарання. Видається, що реалізація принципу соціальної справедливості в кримінальному праві саме є тією віктимологічно значущою темою, вирішення якої неможливе без теоретичного аналізу поведінки і чекань потерпілих від злочинів. Забезпечення соціальної справедливості в процесі криміналізації, призначення і виконання покарання, оптимізація поведінки злочинців і жертв, встановлення ефективного соціального контролю і скорочення елементів примусового впливу на людей - от далеко не повний перелік напрямків, вивчення закономірностей функціонування яких з позицій жертв злочинів може дати нам нове знання в кримінально-правовій теорії і практиці.

Робиться висновок про те, що незважаючи на загальну роль визначення поведінки та статусу жертв при кваліфікації злочинів, необхідність підвищення захисту жертви потребує послідовного відображення деяких положень у Загальній частині Кримінального кодексу. Зокрема, це стосується закріплення принципу пасивного громадянства при визначенні меж чинності кримінального закону, описання поняття жертв злочинів у розділі, присвяченому суб'єктам злочинів, ширшого застосування кримінально-правового компромісу та інших методик ресторативної юстиції в кримінальному праві, зокрема інституту кримінально-правової компенсації. Так, на думку автора, відшкодування збитків з позицій віктимологічної теорії служить не тільки інтересам приватної особи, але розглядається як соціальна проблема, суспільний інтерес, що підлягає захисту й охороні в рамках кримінально-правових відносин. При цьому виконання стягнення

наділене додатковими примусовими характеристиками з боку держави і його органів, несе "заряд" негативного відношення держави до вчиненого. По суті справи, кримінально-правова компенсація служить кримінально-правовою мірою, що застосовується разом з покаранням з метою відновлення соціальної справедливості, загальної і спеціальної превенції злочинів і виражається у відшкодуванні матеріального і морального збитку, заподіяного злочиним.

Дотримання й охорона прав інтересів жертв злочину в кримінально-правових відносинах припускають можливість висловити пропозицію про необхідність впровадження міри кримінально-правової компенсації й в українське законодавство. Уявляється, що розділ Кримінального кодексу "Покарання і його види" може бути доповнений статтею 52-1 у наступній редакції:

"Стаття 52-1 Компенсація

Засуджена особа може бути за вироком суду зобов'язана виплатити компенсацію завданих нею збитків на користь потерпілому від злочину. Компенсація може бути призначеною поруч із усіма видами покарання та іншими мірами відповідальності".

Підрозділ 6.4. "Основи організації індивідуальної віктимологічної профілактики" присвячений опису основних принципів індивідуальної віктимологічної профілактики і розробці стратегій попередження і нейтралізації криміногенного конфлікту. Індивідуальна віктимологічна профілактика являє собою діяльність державних органів, установ, організацій і громадян, спрямовану на виявлення, обмеження і нейтралізацію факторів, що сприяють конкретній особі ставати жертвою злочину. У цьому зв'язку автором робиться спроба визначення стратегії і тактики попередження злочинів крізь призму концепції безпечної поведінки. У роботі доводиться, що автономія поведінки, спонтанність, ширість, інтеграція з навколишніми людьми, турбота про людей, про їхнє благополуччя, захист живої і неживої природи є основою, на якій базується безпечна поведінка.

У силу цього в роботі визначається, що пізнання власних сил, оцінка власних можливостей, недоліків і переваг як потенційної жертви злочинного зазіхання, підготовка і психологічна готовність до ймовірного кримінального нападу; правильна оцінка супротивника і ситуації, у якій відбувається зазіхання; визначення правильної тактики поведінки в кримінальній ситуації, - є основними принципами стратегії особистої безпеки й індивідуальної віктимологічної профілактики злочинів.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження формулюються та викладені загальні підсумки та пропозиції щодо розробки наукових, суспільних та правових основ теорії кримінальної віктимології як вчення про жертву злочину, зокрема такі, що стосуються:

необхідності нейтралізації соціального, економічного і політичного відчуження особистості як передумови розвитку кримінальної віктимології як наукового напрямку, що забезпечує реалізацію цього процесу;

визначення комплексного аналізу злочинності, основних параметрів взаємозв'язків злочинності та віктимізації, та змін у кримінологічній парадигмі як основ історичного формування кримінальної віктимології;

місця і ролі соціальних і політичних змін, історико-правових і світоглядних поглядів наприкінці ХХ сторіччя у формуванні кримінальної віктимології та загальної теорії віктимології як спеціальної соціологічної теорії що реалізує прима́т забезпечення особистої безпеки і захищеності над суспільною;

визначення специфіки загальної теорії віктимології, її структури та методів, постулатів, та спеціальних віктимологічних теорій середнього рівня, виконуючих для суспільних наук роль додаткового інструменту у пізнанні взаємозв'язків між жертвами та суспільством;

визначення основ кримінальної віктимології як вчення про жертву злочину, міри поведінки з жертвами злочинів та шляхів нейтралізації негативних соціальних впливів на жертв злочинів;

специфіки використання поняття жертва злочину, його ознак та характеристик, опису основних типів жертв злочинів;

формування концепції безпечної активності як основи для опису та аналізу поняття кримінальної віктимності у сучасних умовах;

розгляду форм прояву кримінальної віктимності на матеріальному, інформаційному та духовному рівнях, опису її видів, та властивостей;

аналізу криміногенності віктимності на макрорівні, рівні малих соціальних груп та спільнот, індивідуальному рівні;

визначенню основних закономірностей розподілу віктимізації у світі та в Україні, та особливостей взаємозв'язків віктимізації та злочинності;

визначенню основних принципів поведінки з жертвами злочинів (відповідальність, право на інформацію, захист, компенсацію, підтримку), схем компенсаційної підтримки потерпілих та їх відображення у проєкті Державної концепції допомоги жертвам злочинів;

рекомендацій щодо необхідності упровадження мір кримінально-правової компенсації в українське законодавство;

визначення основних напрямків формування стратегії безпечної поведінки як ведучого заходу при формуванні віктимологічної профілактики злочинів;

розробки проєкту Закону України "Про охорону прав жертв злочинів", що додається:

"ЗАКОН УКРАЇНИ

Про охорону прав жертв злочинів

Розділ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Мета та завдання Закону

Цей Закон визначає охорону прав жертв злочинів в Україні як національний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав жертв злочинів на життя, охорону здоров'я, інформацію, захист, реституцію та компенсацію, підтримку та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Основними завданнями цього Закону є захист прав і законних інтересів громадян, суспільства і Української держави від злочинних зазіхань, а також створення механізму протидії віктимізації громадян.

Стаття 2. Сфера застосування Закону

Дія цього Закону розповсюджується на жертв злочинів, що було скоєно на території України.

Відповідно до міжнародних зобов'язань України, дія цього Закону розповсюджується:

на скоєні за межами України діяння проти громадян України та осіб без громадянства, які постійно проживають на території України, у випадках, якщо таке діяння має ознаки злочину в державі, на території якої воно було скоєно, і якщо правопорушники не були притягнуті до відповідальності у цій державі.

Стаття 3. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

жертва злочину - фізична чи юридична особа, якій злочином було надано фізичну, матеріальну чи моральну шкоду;

злочин - передбачене Кримінальним Кодексом України суспільно небезпечне винне діяння;

школа - термін, що застосовується для означення несприятливих ефектів для особистості людини, її життя, здоров'я, фізичної та психічної недоторканності, власності, моральності, особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб;

фізична школа - школа, яку злочином заподіяно особистим правам людини та яка призвела до загибелі, ушкодження здоров'я, загрози фізичної та психічної недоторканності особи;

матеріальна школа - грошові або матеріальні витрати, проведені жертвою злочину, втрата або пошкодження його майна, а також не одержані жертвою злочину доходи, які вона одержала би, якби злочин не було скоєно;

моральна школа - школа, яку заподіяно особистим немайновим правам жертв злочинів, та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження.

охорона прав жертв злочинів - система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного поведіння та захисту прав жертв злочинів, забезпечення їх персональної безпеки та безпеки майна;

компенсація - відшкодування державою частини вартості шкоди, заподіяної жертві злочину, згідно з положеннями цього Закону;

реституція - повернення злочинцем жертві злочину усього втраченого внаслідок злочину її майна (та/або майнових прав) або відшкодування його вартості і понесених збитків.

Стаття 4. Законодавство про охорону прав жертв злочинів та його завдання

Законодавство про охорону прав жертв злочинів ґрунтується на Конституції України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві",

Кримінально-процесуального та Цивільно-процесуального Кодексів України, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. 3

Завданням законодавства про охорону прав жертв злочинів є розширення соціально-правових гарантій жертв злочинів, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку жертв злочинів, справедливого поводження з ними, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів жертв злочинів в Україні.

Стаття 5. Основні принципи поводження із жертвами злочинів

Всі жертви злочинів на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

У порядку, встановленому законодавством, держава гарантує жертвам злочинів допомогу у вилученні компенсації матеріальної та моральної шкоди, що було заповдіано злочинцем, та справедливе поводження.

Стаття 6. Система заходів захисту прав жертв злочинів

Система заходів щодо захисту прав жертв злочинів в Україні включає:

визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони прав жертв злочинів, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист жертв злочинів, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;

забезпечення належних умов для охорони життя та здоров'я, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку жертв злочинів, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності після скоєння злочину;

проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з компенсації жертвам злочинів, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем віктимології.

Відповідальність за організацію поводження зі злочинцем покладається на державу, а не на жертву злочину.

Держава несе юридичну і моральну відповідальність за збиток, заподіяний жертвам злочинів, на її території у межах, встановлених чинним законодавством.

Розділ II. ПРАВА ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття 7. Право на інформацію

Усі жертви злочинів мають право на одержання чіткої інформації про розвиток їхньої справи і прийнятих рішень. Жертви злочинів мають право звертатися до органів державної влади та управління, судів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

поширення засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку свідомості жертв злочинів про їх права та обов'язки;

видання та розповсюдження віктимологічної літератури та підручників по профілактиці правопорушень та захисту жертв злочинів шляхом створення пільгових умов для їх видання;

надання в процесі розслідування жертві права знайомитися з матеріалами справи і висловлювати свої думки про фінансові, емоційні і фізичні травми, що отримані ними, і будь-яких страхах, прямим чи непрямим чином пов'язаних зі злочиним;

прийняття до уваги позиції жертви злочину при прийнятті рішень у справі, включаючи залучення винного до відповідальності, його осудження і призначення адекватного покарання;

своєчасної інформації жертв злочинів про будь-які плани, що стосуються засудженого правопорушника;

надання жертві злочину можливості висловити свої думки з приводу звільнення засудженого правопорушника, та змін форм реалізації кримінальної відповідальності в процесі виконання покарання.

Стаття 8. Право на забезпечення безпеки

Жертви, у яких присутній страх перед помстою з боку злочинців, їхніх родичів і знайомих, повинні мати право на адекватний захист та забезпечення їхньої безпеки.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

накладення додаткових правозаборон на злочинців (заборони контактів з жертвою, захисні приписи судів);

встановлення відповідальності за порушення принципів захисту і забезпечення безпеки жертви;

організацію безпеки жертви щодо адекватної та своєчасної реалізації її права на зміну прізвища, місця проживання, фізичну охорону, права на забезпечення безпеки в суді при дачі показань, та вживання інших заходів згідно з діючим законодавством.

Стаття 9. Право на компенсацію.

Кожній жертві злочину гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава гарантує жертві злочину право на охорону життя, здоров'я, безкоштовну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя людини.

Жертва злочину має право одержання компенсації за заподіяні злочиним фізичні і психічні травми, емоційний збиток, втрату доходу, компенсацію лікування, що не компенсуються системою соціальної допомоги, прийнятої в державі, та сумою реституції з боку злочинця.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

надання жертвам злочинів можливості одержати компенсацію від правопорушника в процесі судового розгляду. При цьому визнаний винним злочинець зобов'язується виплатити державі суму компенсації на користь жертви

злочину. Компенсація як форма реалізації кримінальної відповідальності може бути призначеною разом із усіма видами покарання та іншими мірами відповідальності; надання жертвам злочинів прав прямого вилучення збитку з держави згідно з рішенням суду у випадку розстрочки одержання компенсації від правопорушника; надання жертвам навмисних тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів (а також утриманцям загиблих в результаті означених злочинів) за їх скаргою права на пряме відшкодування збитків згідно з рішенням суду незалежно від того, було чи не було встановлено злочинця.

Процедура розгляду скарг жертв насильницьких злочинів встановлюється законодавством.

Відшкодування шкоди, заподіяної в результаті терористичної акції провадиться за рахунок засобів державного бюджету з наступним стягненням цих сум з винуватця шкоди в порядку, встановленому законодавством.

Для жертв злочинів, які беруть участь у заходах по боротьбі зі злочинністю, згідно з законодавством мають бути встановлені додаткові компенсації, виплати та пільги.

Стаття 10. Право на захист та справедливе поводження

У порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім жертвам злочинів рівний доступ до безкоштовної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав. Правова допомога і захист повинні, по можливості, бути в першу чергу надані жертвам злочинів.

Жертви злочинів мають право на справедливе поводження, соціальну реабілітацію та підтримку.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

організації спеціального навчання державних службовців та працівників системи кримінальної юстиції, що спрямоване на організацію підтримки жертв злочинів;

розповсюдження інформації про всі судові й адміністративні процедури, що стосуються статусу жертв;

надання можливості для жертв злочинів одержати консультацію про їхні права на всіх стадіях адміністративної і судової процедури;

надання необхідної допомоги у запобіганні та виявленні злочинів, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення злочинів;

встановлення спеціальних засобів захисту прав жертв тероризму, насильства у сім'ї, жінок, дітей. В порядку, встановленому законодавством, їм гарантується першочергове і невідкладне відселення, надання кваліфікованої безкоштовної юридичної та медичної допомоги, соціального та іншого забезпечення, компенсацій за втрачене або пошкоджене майно та житло, вживаються заходи щодо соціальної реабілітації.

Соціальна реабілітація зазначених жертв злочинів проводиться з метою повернення їх до нормального життя за рахунок державного бюджету і містить в собі правову, психологічну, медичну, фахову допомогу, допомогу у

працевлаштуванні та наданні житла. Порядок та умови здійснення соціальної реабілітації жертв злочинів визначаються законодавством.

В порядку, встановленому законодавством, держава сприяє розвитку мережі суспільних організацій та об'єднань громадян, що створено з метою захисту прав та інтересів жертв злочинів, благодійних організацій. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають допомогу цим організаціям та об'єднанням, сприяють їх роботі.

Держава здійснює захист жертв злочинів від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, зловживання владою з боку працівників органів державної влади та управління, судів, правоохоронних органів. Названі особи несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів жертви злочину відповідно до закону.

Розділ III. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ВИКОНАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ЖЕРТВАМ ЗЛОЧИНІВ

Стаття 11. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів

До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, належать:

забезпечення реалізації державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

забезпечення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

організація міжнародного співробітництва у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

координація роботи спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

здійснення інших функцій, передбачених законами України та актами Президента України.

Стаття 12. Повноваження спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів

До повноважень спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, належать:

здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

здійснення відповідного нормативного регулювання у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

вирішення відповідно до закону питань організації виплат компенсації жертвам злочинів;

проведення віктимологічного моніторингу в країні;

вирішення інших питань у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, відповідно до законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України.

Стаття 13. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів

До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, в межах компетенції належать:

здійснення контролю за додержанням вимог законодавства суб'єктами профілактики правопорушень;

здійснення необхідних заходів, спрямованих на запобігання віктимізації населення;

інформування населення про засоби захисту від злочинності, права жертв злочинів, а також про заходи, що можуть вживатися для подолання і ліквідації наслідків злочинів;

організація робіт по ліквідації наслідків насильницьких злочинів, залучення до цих робіт підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян;

вжиття заходів для відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок терористичних акцій;

здійснення інших повноважень відповідно до законів України, а також функцій, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Стаття 14. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських рад та інших рад у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів

До повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських рад та інших рад у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, належать:

вирішення відповідно до законодавства питань регулювання соціальної допомоги у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів;

вжиття в межах своїх повноважень необхідних заходів, спрямованих на запобігання віктимізації населення, обмеження та ліквідацію її наслідків;

здійснення інших повноважень, передбачених законами.

Стаття 15. Принципи компенсації жертвам злочинів

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів і підпорядковані йому органи:

- 1) приймають заяви разом з визначеними законодавством документами щодо надання компенсації жертвам злочинів;
- 2) перевіряють правильність оформлення документів щодо надання компенсації жертвам злочинів, виконання умов для надання компенсації;
- 3) приймають рішення про ліміти та терміни виплати компенсації;
- 4) ведуть облік осіб, які подали заяви про надання компенсації, та осіб, яким надано компенсацію.

Компенсація надається жертвам навмисних тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів (а також утриманням загиблих в результаті означених злочинів) та терористичних акцій згідно з рішенням суду незалежно від того, було чи не було встановлено злочинця, чи було чи не було його покарано згідно з діючим законодавством.

Режим компенсації, її ліміти, терміни дії встановлюються законодавством.

Компенсацію може бути зменшено, чи жертві злочину може бути відмовлено у скарзі про компенсацію, враховуючи матеріальний стан жертви злочину, а також у випадках:

- вчинення злочину в результаті винних дій (антигромадської поведінки) жертви злочину;
- вчинення злочину у випадках коли жертва злочину та злочинець були членами організованої групи чи злочинної організації;
- протириччя надання компенсації вимогам громадського порядку, справедливості чи моральності.

Розділ IV. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття 16. Відповідальність за порушення законодавства про захист прав жертв злочинів

Особи, винні у порушенні вимог законодавства про захист прав жертв злочинів, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Розділ V. ФІНАНСУВАННЯ І МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття 17. Фінансування і матеріально-технічне забезпечення діяльності по захисту прав жертв злочинів

Фінансування і матеріально-технічне забезпечення діяльності по захисту прав жертв злочинів у межах, передбачених цим Законом, здійснюються на основі законодавства України і в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Компенсація жертвам злочинів фінансується також за рахунок злочинців, визнаних винними у вчиненні навмисного злочину. Для цього згідно з вироком суду кожен злочинець зобов'язаний перерахувати суму компенсації у розмірі десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян на рахунок спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів.

Стаття 18. Державний контроль та нагляд у сфері діяльності, пов'язаної з захистом прав жертв злочинів

Державний нагляд та контроль у сфері діяльності, пов'язаної з захистом прав жертв злочинів, здійснюють уповноважені законами органи влади, в тому числі спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з виконанням законодавства про компенсацію жертвам злочинів, та їх відповідні територіальні органи.

Нагляд за дотриманням законності при забезпеченні захисту прав жертв злочинів здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами.

Розділ VI. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 19. Участь України у міжнародному співробітництві, що пов'язане з захистом прав жертв злочинів

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони прав жертв злочинів та захисту законних прав жертв злочинів відповідно до норм міжнародного права.

Стаття 20. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у законодавстві України про охорону прав жертв злочинів, застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ VII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний термін:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України, що впливають з цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають вимогам цього Закону."

Таким чином, саме поліпшення доступу жертв злочинів до системи кримінального правосуддя, справедливе і гуманне поводження з ними здатні якоюсь мірою знизити страх громадян перед злочинністю, сприяючи одночасно їх кооперації з органами політичної влади, розширенню демократичних початків керування суспільством, зниженню рівня злочинності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): Монографія – Одеса: Юридична література, 2000. – 336 с.
2. Доктрина безопасности: как уберечься от преступления (советы специалистов) – Одесса: АО "Бахва", 1995. - 164 с. (у співавторстві з Т.А.Білоусом).
3. Handbook on justice for victims. On the use and application of the United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power –

- New York, 1999. - UNODCCP, UN Centre for International Crime prevention - Doc. E/CN.15/1997/CRP. 11. - 126 p. (у співавторстві з Альфонсін Абиа, Ейлін Адамс, Мохаммадом Ал Айсарі, Ешли Олівер, Крістіною Орщанте та ін. членами Спеціального комітету експертів (ad hoc) Комісії ООН із запобігання злочинності та кримінальної юстиції).
4. Криминогенное значение неоднократного участия в драках // Радянське право. - 1985. - № 3 - С.61-64.
 5. О ранней профилактике некоторых насильственных преступлений // Сов.юстиция. - 1986. - № 7. - С.76-77.
 6. Уголовно-правовые и криминологические аспекты участия в драках // Вопросы борьбы с преступностью. - Вып.45. - М., 1987. - С.45-51.
 7. Борьба с агрессивными отклонениями - эффективное средство профилактики насильственной преступности// Проблемы правоведения. - Вып.48.- Киев, 1987. - С.94-98.
 8. Балансы агрессивной активности // Тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции молодых ученых. - Ч.1. - Одесса, 1987. - С.57.
 9. Об ответственности за преступления, совершенные в драке. // Проблемы соц. законности. - Вып. 21. - Харьков, 1988. - С.115-119.
 10. Функции экологической преступности и уголовная политика //Криминологические и правовые проблемы защиты экономической системы: тез. выст. на расш. засед. Всесоюзного коорд. бюро по криминологии. - Горький: НИИРИО Горьковской ВШ МВД СССР, 1989. - С.78-80 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
 11. Crimes normalcy as the regulator of criminal responsibility's effectiveness // International society of social defense Review: Responsibility and society: responsibility for crimes and infractions. - Budapest, 1989. - Vol. II. - p.p.242-249 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
 12. Криминологические аспекты агрессивной преступности молодежи // Радянське право. - 1989. - № 12.- С.34-36,64.
 13. Насилие в семье // Проблемы борьбы із злочинністю в Україні: Матеріали Республіканської науково-практичної конференції. - Київ, 1992. - С.65-67
 14. Victims protection policy in Ukraine // Socio political change and crime - a challenge of the 21-st Century: International society of criminology Review. - Budapest, 1993. - Vol II. - p.64.
 15. Віктимологічна політика в Україні: реалії та перспективи // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення /Всеукраїнська науково-практична конференція. - Одеса, 1993. - С.358-360.
 16. Socio-economic Changes in Ukraine and Crime // Socio political change and crime - a challenge of the 21-st Century: International society of criminology Review. - Budapest, 1993 - Vol. 1. - p.43 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
 17. Проблемы развития отечественной виктимологии // Юридический вестник.- Одесса, 1994. - № 1. - С.97-101.

18. Виктимологические проблемы предпринимательства // Международный семинар Криминологической ассоциации "За честный бизнес" – Москва: Криминологическая ассоциация, 1994. - С.12-14.
19. Проблемы развития теории виктимологии в Украине // Материалы Первого Международного Причерноморского социально-девиантологического симпозиума "Криминологическая ситуация и общественная безопасность в регионе: проблемы, тенденции, опыт социального, правового контроля и менеджмента", Кишинев, 9.11-11.11.1995. - Т. 1. - Кишинев, 1995.- С.18-20 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
20. Виктимность как криминогенный фактор // Юридический вестник. - Одесса, 1995.- № 3. - С.131-139. (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
21. Виктимизация и агрессивное поведение // Материалы Первого Международного Причерноморского социально-девиантологического симпозиума Криминологическая ситуация и общественная безопасность в регионе: проблемы, тенденции, опыт социального, правового контроля и менеджмента", Кишинев, 9.11-11.11.1995. - Т. 2. - Кишинев, 1995.- С.69-72.
22. Віктимність як криминогенний чинник // Вісник Академії правничих наук України - Харків, 1995. - № 4. - С.77-84 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
23. Компенсация жертвам преступления: компаративистский анализ // Актуальные проблемы государства и права: сб. науч. тр. – Одесса, 1996. –Вып.3.- С.72-83.
24. Іноземці в Україні як суб'єкти криминологічних досліджень: соціально-правовий аналіз // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса,1996. – ч.1.- С.80-82 (у співавторстві з Бондарчуком В.Г.).
26. Формула безопасности // Юридический вестник. – Одесса, 1996.- № 2. - С.62-68
27. Первый Международный социально-девиантологический симпозиум по проблемам криминологии // Юридический вестник. - Одесса, 1996. - № 2. - С. 97-100. (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
28. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и жертв злоупотребления властью и ее применение в национальном законодательстве // Материалы Второго Международного причерноморского социально-девиантологического симпозиума "Преступность, социальный контроль и права человека". – Одесса, 1996. – Т.1.- С.20-26.
29. Розвиток законодавства про права потерпілих та жертв зловживання владою// Концепція розвитку законодавства України. – Київ,1996. - С.438-440.
30. Международный девиантологический симпозиум причерноморских государств // Юридический вестник. – Одесса, 1997. - № 2. - С.106-114 (у співавторстві з Л.В.Багрій-Шахматовим).
31. Гарантии безопасности личности – основа виктимологической профилактики // Юридический вестник. - Одесса, 1997. - № 4. - С.101-109.
32. Виктимность и ее выражение // Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ) : 36. наук. праць. - Одеса, 1997. – С. 224-233.
33. Державний захист природних прав жертв злочинів у сучасному світі // Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю: аналітичні розробки,

- пропозиції наукових працівників: 36. наук. праць /НДІ "Проблеми людини". – Т.7. – К.,1998. – С.122-129.
34. Практика Верховного Суда Украины по уголовным делам (1960-1997) – Одесса: Адвокатское объединение "Одесская областная коллегия адвокатов", 1998. – С.3-8
35. Декларация Основных принципов правосудия для жертв преступлений и жертв злоупотребления властью и ее воплощение в законодательстве Украины // Юридический вестник. – Одесса, 1999. - № 1.- С. 46-47.
36. Международно-правовые основы защиты жертв преступлений //Вестник Одесского института внутренних дел: Насилие в семье. – Одесса, 1999. - № 2. – С.69-74.
37. Вина жертвы преступления // Актуальные проблемы государства и права: сб. науч. тр. – Одесса, 2000. –Вып.6.- Т.2. – С. 30-36.
38. Насильственная преступность в США и превентивная политика// Актуальні проблеми політики. - Одеса, 2000. – Вип.8. - С. 315-323.
39. Социальная защита населения и виктимологическая профилактика преступлений // Актуальные проблемы государства и права: сб. науч. тр. – Одесса, 2000. –Вып.9. – С. 52-57.
40. Конституция и принципы законодательства об обращении с жертвами преступлений // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнародної конференції. – Одеса,2000. – С. 310.
41. Принципы обращения с жертвами преступлений сотрудников правоохранительных органов // Актуальные проблемы деятельности ОВД по предупреждению, раскрытию и расследованию преступлений: Материалы международной конференции – Одесса, 2000. - С.10-15.
42. Страх перед терроризмом как криминогенный фактор // Актуальні проблеми політики. - Одеса, 2001. – Вип.10-11.- С.185-192.
43. Права жертв преступлений и некоторые проблемы развития современной уголовной политики // Актуальні проблеми політики. - Одеса, 2001. – Вип.12.- С.409 - 413.
44. Насилие и дети // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю в Україні. – Харків,2001. – С. 68-73.

АНОТАЦІЯ

Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2001.

Дисертація присвячена дослідженню комплексу питань теоретичного і практичного характеру, що стосуються проблем формування основ виктимологічної теорії в Україні. У роботі уточнюються зміст і характеристики процесу виктимізації у світі та в Україні, аналізується предмет і структура загальної теорії виктимології, історія розвитку, стан та основні наукові напрямки розвитку сучасної кримінальної

віктимології, визначаються перспективні напрямки віктимологічної профілактики злочинів, та поведження з жертвами злочинів. На підставі критичного аналізу юридичної літератури дисертант визначає передумови формування кримінальної віктимології як самостійного наукового напрямку, описує основні поняття, принципи та науковий апарат віктимологічної теорії. Проведено узагальнююче дослідження місця віктимності як форми реалізації девіантної активності особистості. Розглянуті форми реалізації віктимологічної політики у суспільстві, визначені перспективи кримінальної і профілактичної політики у сфері обмеження віктимізації в Україні. Вперше в науковій вітчизняній літературі досліджуються умови організації справедливого поведження з жертвами злочинів, та здійснена компаративістська оцінка результатів поведження з жертвами в світі.

Ключові слова: віктимологія, віктимність, віктимізація, злочинність, віктимологічна профілактика.

SUMMARY

Tulyakov V.A. Victim of crime doctrine: social and legal fundamentals - Manuscript.

The doctorate thesis of law science by specialty 12.00.08 – criminal law and criminology, penitentiary law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2001.

The thesis contains a complex of theoretical and practical problems in the field of victimology and criminology dedicated to fundamentals of criminal victimology doctrine construction in Ukraine. The thesis stresses the world's and Ukrainian victimization process notion and characteristics, the crime and victimization characteristics, their patterns and consequences. Common theory of victimology subject and structure, history of development, conditions and main scientific ways of criminal victimology development, its perspectives are analyzed here. On the basis of critical analysis of juridical literature the author defines grounds of criminal victimology as social science, forms and patterns of scientific ideas and definitions, perspectives of victimological and preventive policy concerning Ukrainian legislation development. Victimity as common pattern of deviant activity is analyzed here. This work gives perspective ways of crimes control and prevention from the field of criminal victimology and victimological policy. The number of notions directed to the improvement of legislation in the field of criminal justice is introduced here due to comparative analysis of victims treatment. It was done for the first time in the national scientific literature.

Key words: victimology, victimity, victimization, crime, victimological prevention.

АННОТАЦІЯ

Туляков В.А. Учение о жертве преступления: социальные и правовые основы – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08. – уголовное право и криминология, уголовно-

исполнительное право – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2001.

Диссертация посвящена исследованию комплекса вопросов теоретического и практического характера, посвященных проблеме формирования основ виктимологической теории в Украине. В ней описаны понятия, принципы, закономерности и характеристики основных составляющих криминальной виктимологии, а также сделана попытка определить социальные и правовые перспективы виктимологической политики в области ограничения виктимности и снижения уровня напряженности в обществе.

В работе впервые исследованы социальные, науковедческие и системные предпосылки формирования и развития криминальной виктимологии. Обосновывается тезис о том, что преступность – специфическая форма реакции общественного организма на деструктивное поведение людей, формализованное в нормах уголовного права. Рассмотрение преступности как особой формы отклоняющегося поведения в ее системных и устойчивых взаимосвязях с иными видами социальных отклонений; взаимосвязях, определяемых и определяющих пути и параметры развития общества, позволяет увидеть следующее: кризисные ситуации порождены отнюдь не самой преступностью, а взаимодействием преступности, виктимности и иных социальных факторов в конкретно-исторических условиях. Следует отметить, что альтернативность интересов данных социальных процессов в их взаимодействии нередко иллюзорна и исходит скорее из существующих представлений об антагонистическом конфликте между преступниками, жертвами и обществом, чем от реальной ситуации. Указанное положение выявляется при анализе гносеологических, науковедческих, системно-правовых, социальных предпосылок и основ создания теории криминальной виктимологии.

Делается вывод о том, что в настоящее время наблюдается переход от первичной стадии накопления эмпирического материала и знаний о жертвах преступлений к формированию самостоятельной виктимологической отрасли знаний. Логика развития виктимологии как самостоятельного научного направления диктуется логикой развития науки об обществе, науки о человеке, логикой формирования общества и его культуры, связанной с исторически неизбежной политической и культурной детерминированностью примата обеспечения личной безопасности и защищенности над общественной. Нейтрализация социального, экономического и политического отчуждения личности как гарантия свободного развития гражданина в демократическом государстве немислима без оказания помощи лицам, находящимся в кризисном состоянии. Совершенствование системы социального контроля над преступностью, обеспечение справедливого отношения с жертвой ныне реально осуществляются именно в системе "преступник-жертва-общество" в рамках криминальной виктимологии.

В работе описываются основные конститутивные понятия криминальной виктимологии и общей теории виктимологии; утверждается, что виктимология служит осмыслению новых взаимоотношений и динамических связей между жертвами и социально опасными проявлениями среды обитания, интегрируя воедино лучшие достижения традиционных, устоявшихся учений.

При этом системное определение феномена криминальной виктимности как социального, психического и морального (духовного) отклонения от норм безопасного поведения, обуславливающего потенциальную или реальную способность субъекта становиться жертвой преступления, снимает противоречивость любой односторонней концепции виктимности: от описания поведенческой, биопсихической предрасположенности к формированию виктимного потенциала до ее полного отсутствия.

Анализ закономерностей распределения виктимизации и преступности приводит автора к выводу о том, что они выступают своеобразными формами адаптации процесса девиантности к процессу изменений социальной структуры. В периоды стабильного, упорядоченного развития общественных отношений виктимность и преступность находятся в прямой корреляционной зависимости: страх перед преступностью, ощущения собственной безопасности и благополучия соответствуют заданным обществом моделям и характеристикам уголовной статистики. Вместе с тем, периоды социальных новаций и перемен, сопровождающиеся хаотическим развитием общественных отношений, убыстрением социальной дифференциации, социальной мобильности, понижением порога индивидуальной и общественной безопасности приводят к наличию иных зависимостей: страх перед преступностью и виктимизация, ощущаемая населением, не совпадают, а порой даже обратно коррелируют с регистрируемым разваливающейся и изменяющейся системой уголовной юстиции уровнем преступности, что, естественно, отражается как на состоянии общественной безопасности, так и на уголовной политике данного общества.

Указанные обстоятельства предопределили необходимость теоретического обоснования разработки Государственной концепции помощи жертвам преступлений наряду с введением специального законодательства, направленного на распространение единых государственных средств социальной, правовой и материальной помощи на всех жертв преступлений (Закон прямого действия "Об охране прав жертв преступлений"); а также создания государственно-общественной системы виктимологической помощи гражданам и легализации схем компенсационной поддержки потерпевших за счет средств децентрализованных фондов поддержки, формирующихся посредством наложения на преступников дополнительных судебных издержек.

Ключевые слова: виктимология, виктимность, виктимизация, преступность, виктимологическая профилактика.